

Xenisme

Petru ZUGUN

1. Înțelegând prin xenisme „împrumuturile de unități lingvistice semnificative – cuvinte și unități frazeologice, în mare majoritate păstrate intenționat cu forma și sensul lor etimologic și utilizate ca părți de propoziție sau ca propoziții relaționate cu unități sintactice aparținând fondului comun”¹, prezentăm o schiță a subiectului bazată pe dicționare recente², pe texte și pe contexte scurte și urmărind clasificări. Nu considerăm necesară aici citarea completă a surselor, aceasta putându-se însă constitui în necesitate într-o monografie specifică. Reducem exemplificarea la minimum.

2. Între xenisme: loc. adv. (circ. de mod) *a giorno*, în „fereastră luminată *a giorno*” la V. Alecsandri; subst. (atribut) „un izvor de *horum harum*” și expresie substantivală (complement direct) *nervum rerum gerendarum*, în „câștigând cu clipeoală *nervum rerum gerendarum*” (M. Eminescu, *Opere*, I, p. 140); „«N'est pas commandant qui veut» și invers” (Ralea 1989: 28). Ele sunt atât cuvinte, cât și sintagme și propoziții și pot îndeplini orice funcții sintactice de parte de propoziție, de propoziții sau de elemente relaționale³. Propozițiile și frazele din limbi străine, utilizate și ele ca atare, ca propoziții și fraze în limba receptoare, nu sunt integrabile în categoria xenismelor, ci aparțin limbii împrumutătoare. Este vorba de citate, maxime, apoftegme ș.a., de tipul *Veni, vidi, vici, Repetito est mater studiorum, Audiatur et altera pars*. Xenismele se păstrează în traduceri și, ca și neologismele, în măsură mai mare decât acestea chiar, se constituie în punți comune de comunicare între limbi diferite genetic și structural, astfel că toate sunt internaționalisme. Prin aceste însușiri (ca și prin altele, însă), xenismele constituie superstratul comun limbilor de cultură moderne, cărora le acordă distincție specifică. În scris, ele apar, în mod obișnuit, subliniate și cu litere italice. Uneori, ele sunt explicate în text sau în note din josul paginii, de autorii care le folosesc sau de editori, precum *aviso*, în: „Într-o dimineață, *aviso* ambasadei rusești suia Bosforul spre Marea Neagră”, explicat prin „corabie mică” de Ion Ghica, în una din scrisorile lui (Ghica 1956: 247).

¹ Definiția ne aparține. Termenul de „xenism” a fost utilizat și noțiunea descrisă parțial de Derooy 1956: 224-232, monografie importantă și astăzi. Dicționarele românești și cele mai multe ale limbilor străine nu-l înregistrează, cu excepția MDA (care reia definiția din Ducrot/Schaeffer 1995): „Termen străin introdus într-o limbă, care corespunde realității specifice limbii din care s-a făcut împrumutul”. L-am utilizat în articolul Zugun 1997 și în Zugun 2000: 160-161. Sinonimul românesc „străinism” are conotație negativă nepotrivită. Definiția și prezentarea din Ducrot/Schaeffer 1995: s.v. *xénismes* sunt neconvenabile.

² MDA; Marcu 2000; *Dicționar enciclopedic*, 1992-2005.

³ Ca și autorul articolului, cititorii lui cunosc, eventual și utilizează, xenisme, mai multe sau mai puține, astfel că în prezentarea economică de față exemplificarea este redusă la minimum și se raportează exclusiv la limba română. Repetăm afirmația că indicațiile de ordin etimologic nu sunt necesare.

3. Xenismele pot fi deosebite de neologisme („împrumuturi lingvistice”, în sensul restrâns al termenului), într-un anumit stadiu al limbii, acestea din urmă fiind împrumuturi adaptate fonetic, ortografic, morfosintactic și semantic. Când timp s-a scris și, eventual, pronunțat și, în general, utilizat, ca și etimonul, *tailleur* [taiör] (< fr.), de exemplu, a fost xenism, care a devenit neologism apoi, cu forma grafică și acustică *taiör* (două silabe). Alte exemple de xenisme originare devenite neologisme : fr. *commis-voyageur* > rom. *comisvoiajor*, fr. *maillot* > rom. *maiou*, *merçi* > rom. *mersi*, *farceur* > rom. *farsor*, *mon cher* > rom. *monșer*, sp. *corrida* > rom. *coridă*, it. *condottiero* > rom. *condotier*, it. *spaghetti* > rom. *spaghete*, it. *vendetta* > rom. *vendetă*, engl. *football* > rom. *foțbal*, it. *pizza* > rom. *piță*, engl. *stress* > rom. *stress*, engl. *jazz* [jaez] > rom. *jaz* [jaz] ș.a. Orice element de adaptare transformă xenismul în neologism. Cele mai multe xenisme au rămas însă cu valoarea lor de xenisme, iar cele care nu se mai folosesc au devenit barbarisme. În enumerări, ele coexistă, adeseori, cu neologismele, precum în contextul : „În ritmuri de samba, tango (...), printre toreadori [...] **tequila**, *zorro*, *poncho*, *sangria*, *passo doble*, *cucaracha* [...]” („România liberă”, 22 noiembrie 2005, p. 25, col. 1-3 mijloc).

4. Prin specificul lor etimologic, formal și funcțional, xenismele aparțin, în majoritate, substilului livresc și stilului științific, însă unele au trecut și în limbajul comun, precum : *hocus-pocus*, *second hand*, *show*, *bridge*, *lobby*, *soul*, *chips*, *snacks* ș.a.

5. Ca și neologismele, xenismele sunt martori ai asimilării, în grade diferite, a culturilor străine, în epoci, perioade și etape diferențiate etimologic. Considerăm, astfel, că primele xenisme apar în chiar cel mai vechi text românesc păstrat (*Scrisoarea boierului Neacșu din Câmpulung către primarul Brașovului*, Hans Benkner), din 1521 : „*Ipac*, dau știre domniei tale [...]”. Pot fi identificate xenisme – majoritatea toponime și antroponime (în sensurile cele mai largi ale termenilor) – la cei mai mulți autori din orice secol de după al XV-lea, cronografi, cronicari etc., deosebit de multe apărând la D. Cantemir, în scrierile sale în limba română, mai ales în *Divanul* (1698), chiar în primele pagini ale acestei opere: *polus arcticus*, *polus antarcticus*, *axon* (acesta din urmă explică termenul astronomic popular *osie*). Xenisme de origine slavonă au coexistat, un timp, cu cele de origine neogrecă și latină, la aceste straturi etimologice adăugându-se, treptat și interferent, cele de origine maghiară, turcă, ucraineană, polonă, rusă, latina literară, italiană, germană, franceză, spaniolă, engleză ș.a., acestea patru din urmă caracterizând epoca modernă a limbii române .

Pot fi identificate, relativ multe, la Gheorghe Șincai, Petru Maior, V. Alecsandri, Ion Heliade Rădulescu, Constantin Negruzzi, Nicolae Filimon, Alexandru Odobescu, Ion Ghica, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Calistrat Hogaș și chiar la Ion Creangă (de origine slavonă și rusă), apoi la scriitori mai apropiați în timp, la Delavrancea (din italiană), la G. Ibrăileanu în *Adela* (din franceză), G. Călinescu, G. Bacovia (din latină, în titluri de poezie). Între exemplele probante în gradul cel mai înalt: „Eu, de câte ori mi s-a întâmplat să mănânc grauri, – adică *sturni* latinești, ori *étourneaux* francezi, și nu *sturzi* românești sau *grives* franțuzești – le-am găsit un gust foarte bun [...]” (Al. I. Odobescu, *Pseudo-Cynegetikós*, II).

Perioada actuală cunoaște o adevărată invazie de xenisme de origine engleză, cu precădere în limbajul internetului, la acestea adăugându-se chiar împrumuturi, indirecte însă, din japoneză, precum *kimono*, *judo*, *jujitsu*, *summo*, *kamicadze*, *harakiri*, *sudoku*, *tsunami* ș.a., din arabă (*sharia*) sau din alte limbi.

6. Când sunt utilizate, neschimbate, în comunicări în limbi străine, unități lingvistice românești sunt xenisme în limbile împrumutătoare. Primul substantiv comun de acest fel este, foarte probabil, *agust* (secolele X-XI) în greaca bizantină, urmat de adjectivele *bun*, *mic*, *singur* (secolul XIII), de subst. *baci* (secolul XIII), de verbul *caște*, apoi *copil*, *urs*, *vară*, *balan*, *bradel*, *fecior*, *oparit*, *surd*, *mușat*, *voi(e)voda*, *drag*, *seliște*, *cârlig*, *aniniș*, *neted*, *neamț* ș.a. (sec. XIV), *negru*, *ban*, *jude* ș.a. (sec. XV) în slavona și în latina epocii, cele mai multe cuvinte românești fiind nume proprii provenite, prin conversiune intramorfologică, din nume comune, atestabile astfel indirect. Un caz deosebit de interesant este acela al lui *bea*, *ea* (din diftong) și *e* (din vocală), înregistrate la începutul secolului al XV-lea (aproximativ 1418) într-un manuscris al rusului Constantin Kostenețki⁴. Așadar, numele proprii și comune românești care apar în documente redactate în alte limbi decât româna sunt, în acele limbi, xenisme de origine românească. În franceză, unii lexicografi consideră că sunt xenisme de origine românească *boïar* și *voïevod*. Ar putea fi adăugate derivate românești formate din unități semnificative de origine franceză *bonjurism*, *bonjurist*, *joben* ș.a.

7. În sensul cel mai larg al termenului, xenismele sunt – dacă avem în vedere, deocamdată, numai substantivele, oricum majoritare – atât nume proprii de orice categorie (toponime, antroponime, titluri de valori ale spiritului – științifice, literare, muzicale etc.) –, cât și nume comune. Considerate astfel, xenismele se constituie în vocabularul cel mai deschis, teoretic infinit, deci cel mai bogat, fiindcă fiecare unitate lingvistică din orice limbă se poate utiliza, ocazional sau repetat, în altă limbă, astfel că o monografie consacrată lor nu va fi niciodată completă, chiar și în situația în care se precizează data finalizării investigației. Este, de aceea, firesc să fie luată în baza de date numai categoria substantivelor comune, limitabilă numeric, iar la aceasta să se adauge xenismele aparținând altor părți de vorbire decât substantivul. Se poate avea în vedere, deci, numai sensul restrâns al termenului *xenism* (vezi definiția de la 1.). Pe această bază teoretică se pot alcătui, mai întâi, un dicționar de xenisme (aproximativ 1000, după opinia noastră) și, apoi, o monografie.

8. Clasificări ale xenismelor

În clasificarea morfologică xenismele substantivele domină de departe celelalte grupări (nu apar xenisme la pronume, numeral, articol și verb). Sunt xenisme substantive (le alegem, omițându-le pe cele din exemplificările anterioare, pentru economie) precum: *rara avis*, *vademecum*, *ad-hoc*, *bene merenti*, *status quo*, *idem*, *ibidem* ș.a. din latina cultă; *Commedia dell'arte* din italiană; *Bildungsroman*, *Mein Herr*, *Kipfel* ș.a. din germană; *goal keeper*, *fair play*, *kitch*, *bridge*, *hobby*, *lock*, *mall*, *talk-show*, *leadership*, *jeep* [gip], *vip* din engleză. Să se vadă xenismele, substantive de alte origini, *supra* și *infra*.

Adjective: *sine qua non*, *sine die*, *de facto*, *de jure* ș.a. din latină; *sans peur* ș.a. din franceză, *high-tech* din engleză.

⁴ Vezi Mihăilă 1974: 75, 213-214.

Adverbe: *ab initio, sine die* (de asemenea), *per general, per total, supra, infra* ș.a. din latină; *on line, cash, cool* ș.a. din engleză.

Prepoziții: *apud, infra, supra, per* (în *per os* etc.), *ante, post* ș.a. (unele utilizate și ca adverbe) din latină, *à la* din franceză.

Conjunții: *ergo* „deci”.

Interjecții: *evrika!, vivat!, ok!, (Oh) My God!* ș.a.

Alte clasificări ale xenismelor :

În clasificarea semantică multe xenisme sunt nume de mâncăruri și băuturi, precum *tequila, Coca-cola, Pepsi, Sprite* ș.a., obiecte de îmbrăcăminte: *kimono, poncho* ș.a., de sporturi: *jogging, summo* ș.a., de ocupații: *steward, bodyguard* ș.a., de varietăți de lucrări muzicale: *disco*, de perioade de timp: *week-end*, de obiecte: *skateboard, walkie-talkie*, de însușiri și proprietăți, de modalități (vezi exemplificarea la adjectiv și adverb); după criteriul stilistic (stiluri funcționale, substiluri precum *livresc, prețios* ș.a., individuale); după vechime (vechi – noi); după frecvență: folosite des/rar, precum: *happy-end, feed-back, rendez-vous, post-mortem, pianissimo, prestissimo, discount, hobby, voucher, déjà-vu*; după vechime (actuale/învechite); cu și fără funcții stilistice și psiholingvistice; emfatic/neemfatic, de impresionare, de etalare de cunoștințe, de adecvare/neadecvare la situația de comunicare (caz în care se recurge la context și text); după distribuție: largă/ restrânsă, precum, pentru restrânsă: *sine qua non* în contextul diagnostic *condiție sine qua non*. După numărul funcțiilor sintactice: polifuncționale/ monofuncționale. După productivitate: neproductive/productive, pe baza acestora din urmă formându-se derivate și compuse românești, precum, între ele, *jaz(z)ist*.

Altă clasificare se poate baza pe forma – întreagă (obișnuită) sau prescurtată – a xenismelor, din a doua categorie făcând parte simbolurile internaționale din chimie, fizică, matematică, lingvistică, informatică și din alte științe. Formațiile lexicale ale căror părți componente nu au fost împrumutate și-au pierdut forma internă (*week-end* ș.a.), dar celelalte și-au păstrat-o total sau parțial (*sportsman*).

În măsură foarte redusă – în opoziție cu unitățile lingvistice care nu sunt integrabile în vocabularul de xenisme –, xenismele sunt clasificabile în xenisme sinonime, între ele și cu unități din fondul tradițional, precum: *ab initio, ab ovo* „la început”, sau *ex abrupto* „brusc”, *dintr-o dată* „pe nepregătite”, și antonime, precum: *lato sensu, stricto sensu*. Este extrem de dificil, dacă nu imposibil, de identificat xenisme polisemantice omonime și paronime. Astfel de clasificări, precum și, de asemenea, alte clasificări pot fi realizate după alcătuirea unui dicționar specific explicativ, cât se poate de bogat și conținând, după modelul *Dicționarului Academiei*, xenisme care sunt termeni, sintagme, propoziții, cu atestări, citate, indicarea limbii împrumutătoare (precizarea etimoanelor este inutilă), utilizarea în alte limbi.

9. În stadiul actual al limbii române și al multor altor limbi, numărul xenismelor de origine engleză este covârșitor, putându-se aprecia că niciodată în istoria limbii române nu a existat o perioadă în care să poată fi înregistrat un aflus similar și comparabil prin similaritate la orice nivel al limbii. Susținem afirmația printr-un citat scurt și prin reproducerea și comentarea succintă a următorului articol

publicistic, căruia nu i se găsește ceva analogic, în sensurile menționate anterior. Subliniem xenismele.

„În aceste condiții, mi-am creat pe *laptop* un *playlist* care să contracareze efectul *remix-ului* involuntar de *disco* și manele” („Jurnalul Național”, 18 august 2005, p.2, col. 5, mijloc).

În acest articol publicistic, de doar trei coloane dispuse pe mai puțin de jumătate de pagină de revistă de format mediu, am înregistrat nu mai puțin de douăzeci de xenisme, substantive comune (subliniate de noi), la care se adaugă alte zece nume proprii, în majoritatea anglicisme. Ele pot fi clasificate astfel :

- nume de sporturi: *aikido*, *kydo*, *kung-fu*;
- nume din domeniul muzicii: *jazz*, *soul*, *rock*, *funk*;
- nume de manifestări culturale: *street culture*, *flea market*;
- nume de produse culinare: *churros*;
- nume de îmbrăcăminte: *j-pop*;
- adjective: *ad-hoc*.

Cele mai multe nu sunt explicate; între excepții: *kydo* „arc”.

Precizăm, în încheiere, că identificarea și glosarea xenismelor sunt întreprinderi laborioase – accesibile numai poligloților – și riscante, fiind avantajați cei care au o cultură variată și întinsă. La identificarea specificului etimologic, al ariei de utilizare plurilingvă și, eventual, variațiilor de formă și de sens, este indicată recurgerea la dicționare enciclopedice și, desigur, lingvistice propriu-zise, eventual multilingve.

Radu Leca

FESTudis în Osaka

Natsu Matsuri. festivalul de vară, într-o facultate japoneză nu se compară cu ce se întâmplă în școlile românești. La noi e posibil să se organizeze câteva acțiuni, în general formale, de zilele școlii. Stai, greșesc, FESTudis-ul de la Iași era destul de mare. E, dar de fapt vreau să vorbesc despre Natsu Matsuri din Osaka Gaidai.

Pe terenul imens din mijlocul campusului fuseseră amplasate șiruri de standuri, oferind mâncăruri din toate țările, și băuturi asemenea. Fiecare club avea un stand, nu neapărat legat de activitatea sa obișnuită: ex. clubul de aikido vindea gheața aromată multicolor, clubul de tenis clătite felurite etc. Mai special era clubul de kyudo, arc, la al cărui stand puteai să trimiți săgeți în ținte marcate cu baloane. Organizatorii, toți voluntari, făceau o treabă excelentă,

încât nu aveai altceva de făcut decât să te bucuri de sărbătoare.

Ziua mea a început însă cu o cântare. „It Could Happen To You” cu o trupă de la clubul de jazz, într-o clădire a facultății. Jazz-ul avea să continue până seara, însă eu m-am căpătuit cu o bere, m-am schimbat în bermude și șlapi, pentru că ploaia deasă transformase terenul într-o plajă ad-hoc, și am pornit la distracție. În aceeași clădire cu jazz-ul, într-un amfiteatru zglobiu, o trupă de rock studentăască hiper-energică și originală, cu admiratoare țopăind în jurul scenei, ce mai, studenție. Cu un etaj mai jos, nu reușesc să identific sursa unei melodii soul. Mă năpustesc în sfârșit într-o cameră brună, unde un dj mixa la vinil funk și soul calitatea I. Era se pare un grup de street culture. Remi-D, niște fete încercând să danseze sub privirile unor

„rapperii“ șapcuiți. Muzica, însă era specială, te făcea să uiți că ești în Japonia.

Apoi, alte etaje: cafele franceze, tatuaje și chiromanție arabă, expoziție foto. Afară, bazar cambodgian și african, flea market, organizații ecologice. Mi se face foame, așa că îmi folosesc cupoanele cumpărate dinainte pentru a lua Churros, aluat dulce spaniol fript în ulei, cu nu știu ce arome, și bere germană Lowenbrau fabricată în Japonia. O vietnameză îmi spune de o paradă, așa că, cu întârziere, mă instalez la coada ce se întinde pe două etaje de clădire (totul se întâmplă în clădire datorită ploii). În amfiteatrul saturat, 4 animatoare în roz deschid parada costumelor naționale. Întâi Japonia, desigur, într-o combinație ieftină de costume Edo și j-pop. Fiecare țară e închipuită de câte un grup de japonezi, amuzanți sau surprinzător de comози în costume. „Coreencele“ grațioase cu un cerc de evantaie roz-pal, „tailandezele“ parcă împrumutate dintr-un bordel de lux, „chinezii“ cu kung-fu și travestite, „filipinezii“ solari și rurali, „swahili“ cu o secvență de ritm din picioare și palme, spectaculos de simplu, „arăboaițele“ atât de lascive din buric că uitai că sunt japoneze, „braziliencele“ într-o imitație gnostică a festivalului din Rio, „francezii“ în perechi pe acorduri suave, „turcii“ în costume groase sărutând publicul pe muzica lui Tarkan, „rusoaicele“ în costume de balet insinuante, „italienii“ la o nuntă a lui Romeo cu Julicta întreruptă de un geek cu ochelari groși și bretele, „spaniolii“ cu o coridă de vaci, „americani“ cu Mickey, Minnie, Michael și Marylin. După ce se termină mai îndrăznesc o bere de la clubul de jazz și le întâlnesc pe bulgăroaice, pe care le duc la REmi-D unde tocmai avea loc un breakbeat showdown. Se simt așa de bine, că dansează și ele. Le las în elementul lor și revin pe teren, unde mă întâlnesc cu

niște japonezi cunoscuți mai înainte, cu neveste și copii după ei, interesați mai ales de Bon-Odori (dans cu ocazia Bon Matsuri, festivalul sufletelor morților). Îi localizez și pe nepalezi, cu care mă întorc la Remi-D, pentru un concert electro-jazz. Luke-Warm Room, special. La sfârșit, reușesc să obțin și un tricou cu numele trupei. Înapoi pe teren, ne astâmpărăm foamea cu grătar coreean. Sunt chemat apoi de Angela Hondru să mut un frigider și răsplătit cu suc de portocale. Ajung în sala de sport după ce Bon-Odori avusese deja loc, și asist la un soi de aerobică fără muzică, cu ritmul dictat de mc asurzitori. E clar însă că mișcărilor sunt învățate dinainte, și nu pare lucru ușor. La 8 se termină aerobica, și astfel și Natsu Matsuri. Pe teren, standurile sunt deja pe jumătate strânse, și în două ore nimic nu mai indică faptul că un festival a avut loc azi, în afară de grupurile randomizate de japonezi beți. Oricum, diabolic de eficienți japonezii ăștia.

În ansamblu, atmosfera a fost îmbucurător de similară cu cea a unui eveniment studentesc de la noi. Cu diferențele culturale de rigoare. Bănuiesc că studenția aparține universalului, gândindu-mă și la cântecele de pahar ale studenților din Sorbona evului mediu. E ușor însă să fii păcălit de înfățișarea internațională a unui festival de tipul acesta. Oricât de deschiși la suprafață, japonezii nu ies din modul lor de gândire, astfel că o promenadă a obiectelor culturale din diferite țări, ca o Expoziție Universală la nivel de facultate, nu va exprima decât modul în care Japonia filtrează Occidentul. Un mod care, ca student străin, te face să te simți superior în fața „inculturii“ japonezilor moderni. Însă, în același timp, te menține în incomprehensiunea modului de a fi japonez.

Bibliografie

- Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, Iași, 1698.
- Deroy, Louis, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956.
- * * * *Dicționar enciclopedic*, 5 volume, București, Editura Enciclopedică, 1992-2005.
- Ducrot, O., Schaeffer, J.-M., *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1995.
- Eminescu, M. , *Opere*, vol. I-XVI, ediție critică îngrijită de Perpessicius, Editura Academiei Române, București, 1939.
- Ghica, Ion, *Opere*, vol. I, 1956.
- Marcu, Florin, *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum I.O., 2000.
- MDA = *Micul Dicționar Academic*, vol. I-IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001-2003.
- Mihăilă, G., *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- Mihail Ralea, *Scrieri*, vol. 5, 1989.
- Zugun, Petru, *Între atitudine antineologică și realitate lingvistică*, în LL, 1997, nr. 1.
- Zugun, Petru, *Lexicologia limbii române. Prelegeri*, Iași, Editura Tehnopres, 2000.

Xénismes

Les xénismes sont les mots, les syntagmes figés et même les propositions relationnées empruntées et intentionnellement gardées avec ses formes et ses sens originaires. Dans la langue roumaine actuelle, il y en a environ une mille. Les plus récents de ceux traditionnels proviennent du latin littéraire, mais de ceux récents proviennent de l'anglais. Les xénismes adoptés deviennent néologismes, mais ceux disparus de l'usage deviennent barbarismes.